

SIYASAL BÜTÜNLEŞME KURAMLARI IŞIĞINDA AB GENİŞLEMESİ

S. Sezgin MERCAN*

Özet

Avrupa bütünleşmesi, beraberinde kuramsal çalışmaları ve tartışmaları getiren bir sürece karşılık gelmektedir. Avrupa bütünleşmesine geniş kapsamlı bir açıklama getirebilecek tek bir kuram yoktur. Her bir kuram bütünleşmenin sadece bir kısmını ya da dönemini açıklayabilmektedir. Çalışma, bu çıkarımı bütünleşme kuramlarının Avrupa Birliği'nin genişlemesini açıklama potansiyeline indirgemektedir. Sonuç olarak da bütünleşme kuramlarının genişlemeyi tam olarak açıklayamadığı öne sürülmektedir. Bu çalışmada, bütünleşme kuramlarının, Avrupa Birliği'nin genişleme dalgaları incelenirken atıfta bulunulabilecek referans noktaları olup olmadığı ve bu bağlam çerçevesindeki eksiklikleri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği, genişleme, bütünleşme kuramları, rasyonalizm, inşacılık*

Abstract

European integration is a process which attends theoretical studies and arguments. There is not a single theory which is able to provide an exhaustive explanation of European integration. Integration theories are able to explain merely a part or a period of European integration. The study reduces this implication to the potential of integration theories to interpret the European Union enlargement. As a consequence, it is claimed that integration theories are not able to explain enlargement properly. In this article, it is argued whether the integration theories are special reference points for interpretation of the European Union's enlargement waves and their deficiencies within the context of this situation.

Key Words: *European Union, enlargement, integration theories, rationalism, constructivism*

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Çalışmaları Doktora Programı öğrencisi

Giriş

Avrupa Birliği (AB), gerek geçmişte yürüttüğü gerekse de halen yürütmekte olduğu genişleme ve derinleşme süreçleriyle gelişme gösteren bir bölgesel bütünleşmedir. AB günümüze kadar altı kez genişlemiş ve üye ülke sayısını yirmi yediye yükseltmiştir. Genişleme konusu özellikle, AB tarihinde en büyük genişleme hareketi olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin (ODAÜ) AB'ye katılımı noktasında AB gündeminde ve AB ile ilgili çalışmalarda önemli bir yer edinmiştir.

Popüler tartışmaların ötesinde bir anlamlandırma kazandırabilmek için bu çalışmada genişleme kavramı, bölgesel bir bütünleşme olan AB'nin anlaşmalar, ortaklıklar ve işbirlikleri gibi normatif bağlar temelinde, birliğe üye olmayan ülkelerle siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler kurarak, bu bağların uymayı gerektirdiği kuralların AB politikaları çerçevesinde zaman içerisinde bu ülkelere yayılıp onların eylem ve ilişkilerini şekillendirmeye başlaması olarak ele alınmıştır.¹ AB genişleme dışında kendi içerisindeki siyasi, ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi kurumsallaştırmak ya da derinleştirmek amacıyla ortak dış ve güvenlik politikasının geliştirilmesi, adalet ve içişleri alanında yetkinin Topluluğa devredilmesi, tek pazarın güçlendirilmesi, tek para birimine geçilmesi, birlik vatandaşlığının geliştirilmesi, serbest dolaşım alanının oluşturulması (Schengen bölgesi) gibi eylemlerde bulunmuştur. AB'nin tüm bu ve benzeri gelişmeleri içerisinde barındıran genişleme ve derinleşme eylemleri, beraberinde, bu gelişmelerin altında yatan nedenleri, etki eden faktörleri ve genişleme ile derinleşme arasındaki ilişkiyi açıklamaya ve analiz etmeye yönelik çalışmaların gerekliliğini de getirmiştir. Bu çalışmalarda bütünleşme kuramlarının temel referans noktalarını oluşturması ise beklenen bir sonuç halini almaktadır. Fakat bütünleşme kuramları, Avrupa bütünleşmesini (derinleşme bağlamında) açıklama anlamında tek tek ele alındığında sadece bir bölümünü ya da dönemini açıklayabilmekte, AB'nin genişleme dinamiklerinin irdelenmesinde ise yetersiz kalmaktadır. Klasik bütünleşme kuramları genişlemeye ağırlıklı olarak coğrafi büyüme, bir başka deyişle sınırların genişlemesi temelinde yaklaşmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle bütünleşme kuramlarının mevcut durumlarıyla AB genişlemesini irdelerken araştırmacılara ne derece kaynaklık edebileceği ve genişlemeyi açıklamadaki yetersizlikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Ardından AB genişlemesine yönelik kuramsal açıklama eksikliğini gidermek amacıyla, rasyonellik ve inşacılık ekseninde birbirlerini tamamlayan farklı bütünleşme kuramları aracılığıyla genişlemenin nasıl açıklanabileceği üzerinde durulmuştur.

Bütünleşme Kuramları ve AB Genişlemesi

Bütünleşme kuramlarının AB genişlemesinin açıklanabilmesinde atıfta bulunulabilecek referans noktalarına sahip olup olmadıklarını incelerken Thomas Diez

¹ Frank Schimmelfennig, ve Ulrich Sedelmeier, "Theorizing EU Enlargement: Research, Focus, Hypotheses, and The State of Research," *Journal of European Public Policy*, Vol: 9, No: 4, 2002, s.503.

ve Antje Wiener'in² tanımladığı dönemlere atıfta bulunmak incelemenin zaman açısından daha sistemli yürütülmesini uygun kılacaktır. Bu dönemlerde, rasyonel tercihlerin belirleyici olduğu kuramlardan başlayıp sosyal inşacılık çatısı altında tamamlanan tartışmalar yer almıştır.

AB üzerine çalışma yapmak, konu özellikle de bütünleşme ve genişleme ise, farklı politika analizlerini gerektiren bir niteliğe sahiptir. Bu durum doğal olarak AB ile ilgili kuramsal çalışmalara da yansımaktadır. Bu yansımanın somutlaştığı noktaları ise birbirinden ayrılan ve aynı zamanda birbirini tamamlayan unsurlara sahip rasyonel ve inşacı tartışmalar meydana getirmektedir. Bu tartışma ekseninde, inşacılık (ve kurumsalcılığın sosyolojik boyutu) dışında gelişen kuramsal çalışmalar, uluslararası alandaki pozisyonları ve eylemleri rasyonel tercihlere, bir başka deyişle ulusal çıkarlara dayandıran ve sonuca odaklayan faydacı ve materyalist bir yaklaşım üzerine kurulmuştur.³ 1980'lerin başından itibaren çoğulculuk gösteren Avrupa bütünleşmesini açıklamaya yönelik kuramlar rasyonalizm çatısı altında toplanmaktadır. Rasyonalizmin temeli uluslararası alanda olanı açıklamaya, sorunlara pratik çözümler bulmaya, ulusal çıkar, uluslararası sistemin yapısı gibi faktörlere odaklanmaya dayanmaktadır.⁴ Bu çerçevede, Liberal Hükümetlerarasıcılık ve Rasyonel Tercihli Kurumsalcılık rasyonel kuramlar olarak öne çıkmaktadır. İnşacılık ise uluslararası ilişkilerin, devletlerin etkileşiminin ve devletlerin içerisindeki aktör ilişkilerinin ve eylemlerinin, ulusal ya da uluslararası norm ve değerlerin, kültürel özelliklerin ve yaşanan sosyalizasyon sürecinin ardından yeniden inşa edilen sosyal ortam ve değerler sisteminin sonucunda yapılandığının altını çizmektedir.⁵ Sosyal İnşacılık ve Sosyolojik Kurumsalcılık bu bağlamda yer edinmiştir. Bütünleşme kuramlarını incelerken bu tartışma ekseninin göz önünde bulundurulması, okuyucuya epistemolojik ve ontolojik olarak farklı bakış açılarından değerlendirme yapma bilinci kazandırmış olacaktır.

Dönemsel incelemeye başlandığında, öncelikle 1950'li ve 1960'lı yıllar ile sonrası ele alınırsa ilgili akademik çalışmalarda etkisi görülen ilk kuram olan Federalizm ile karşılaşılacaktır. Count Coudenhove-Kalergi, Altiero Spinelli, Alcide de Gasperi, Paul Henri Spaak, Walter Hallstein, Carl Friedrich gibi siyasi öncülerin fikri temellerini attığı ve Avrupa bütünleşmesi için hayata geçirmeye çalıştıkları Federalizmin, gerek savaş sonrası koşullar gerekse de bütünleşmenin henüz kurumsallaşmayıp genişleme dalgalarıyla yüzleşmemesi nedeniyle AB genişlemesi üzerine yapılan çalışmalar için

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Antje Wiener ve Thomas Diez, **European Integration Theory**, New York, Oxford University Press, 2004, s.6-10.

³ Joseph Jupille, James A. Caporaso ve Jeffrey T. Checkel, "Integrating Institutions: Rationalism, Constructivism and the Study of the European Union," **Comparative Political Studies**, Vol: 36, No: 7, 2003, ss.11-13.

⁴ Lee Miles, "Theoretical Considerations", Neill Nugent (ed.), **European Union Enlargement**, New York, Palgrave Macmillan, 2004, s.264; Sinem Akgül Açıkmeşe, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi," **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 1, No: 1, 2004, s.13.

⁵ Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen ve Antje Wiener, "The Social Construction of Europe," **Journal of European Public Policy**, Vol: 6, No:4, 1999, ss.530-535; Jeffrey Checkel, "Social Construction and Integration," **Journal of European Public Policy**, Vol: 6, No: 4, 1999, s.548-551.

atf yapılabilecek bir kaynak olarak kabul edilemeyeceği belirtilebilir. Federalist bakış açısı kapsamında, ulus-devletlerin birbirlerinden ayrı olma durumunun aralarında çatışmalara ve hatta savaşa yol açabileceğinden hareketle (ki savaş dönemi kaygıları yansıtılmaktadır) Avrupa bütünleşmesi için federal bir yapılanma öngörülmüş, Avrupa ülkelerinin anayasal bir güç dağılımına dayalı barışçıl bir federal çatı altında birleşmeleri gerektiği vurgulanmıştır.⁶ Bu temel bakış açısı Federalizmin Avrupa bütünleşmesinin derinleşmesine işaret etmekte ve daha çok federal yapı içerisindeki yerel, ulusal ve federal güç paylaşımının içeriği, sürdürülebilirliği ve halkın temsili unsurları üzerinde durduğunu göstermektedir.

Avrupa bütünleşmesi çalışmalarına etki eden diğer bir kuram da İşlevselciliktir. David Mitrany tarafından 1930'lu yıllarda geliştirilen İşlevselciliğin temelinde, AB genişlemesini açıklayabilme bağlamında takip edilebilecek referans noktaları bulunmamaktadır. Bu kuram, otoriteler arasında güç dağılımına dayalı anayasal düzenlemelerle barış ve refahın sağlanmasını öngören federalizmin aksine, işlevlerine göre düzenlenen uluslararası örgütlerin teknik ve ekonomik sorunların çözümünde ve barışın, refahın, sosyal hizmetlerin sağlanmasında ulus devletlerden daha başarılı olacakları varsayımı üzerinde durmaktadır. Kuram bağlamında, egemen devletlerin hakim olduğu sistemden teknik işlevlerle yükümlü uluslararası örgütlerden oluşan sisteme geçiş öngörülmektedir. Aynı zamanda belirli bir alanda başlayan işlevsel örgütlenmenin diğer alanlarda da benzer örgütlenmelere sebep olacağı ve işlevsel organlar arasında sağlanacak geniş çaplı bir koordinasyonla bu örgütlenmenin kuvvetleneceği savunulmaktadır.⁷ Dolayısıyla İşlevselciliğin işlevsel örgütlenmelerin farklı ülkelere yayılabilecek olması konusunda öngöründe bulunmayıp, bir alandan diğer alana yayılmasını öngördüğü ve açıkladığı vurgulanabilir.⁸ İşlevselcilik, daha önce ortaya atılıp Avrupa bütünleşmesi içerisinde gerçekleşen genişleme dalgaları pratiğinden yoksun olmasının da etkisiyle ulus devletlerden devredilen işlevlere sahip uluslararası örgütlerin yeni üyelerle genişlemesi, bir başka deyişle bölgesel (territorial) genişleme üzerinde durmamaktadır. Aynı zamanda, Avrupa bütünleşmesini, siyasi irade ve süreçleri gözönünde bulundurarak değil, sadece teknokratik düzeyde ele alması nedeniyle, siyasi temellere de dayanan genişleme hareketlerini, tam üyeliğe aday ülkelerin kabul koşullarını ve süreçlerini açıklayabilme potansiyelinden de doğal olarak yoksun kalmaktadır.

1980'lerin kuramsal zeminine bakıldığında işlevselci ve federalist temellere dayanan Yeni İşlevselciliğin Avrupa bütünleşmesi çalışmalarında ağırlıklı olarak ön plana çıktığı ifade edilebilir. Ernst Haas tarafından geliştirilen ve literatürde geniş

⁶ Detaylı bilgi için bkz. Altiero Spinelli, **For a Free and United Europe. A Draft Manifesto**, (Edizioni del Movimento Italiano per la Federazione Europe); Dimitris N. Chrysochoou, **Theorizing European Integration**, Sage Publications, London, 2001, ss.42-48.

⁷ David Mitrany, "A Working Peace System; An Argument for the Functional Development of International Organization," içinde David Mitrany, **The Functional Theory of Politics**, London, Martin Robertson, 1975; Mette Eilstrup-Sangiovanni, **Debates on European Integration**, New York, Palgrave Macmillan, 2006, s.24.

⁸ Wiener ve Diez, **European Integration Theory**, s.70.

kapsamlı ilk bölgesel bütünleşme kuramı olarak yerini alan Yeni İşlevselcilik işlevsel örgütlenmelerin ülkelere yayılması üzerinde değil, bir alandan diğer alana yayılması üzerinde durmaktadır. Başka bir deyişle, bir alanda oluşturulan ulusüstü kurumlaşmanın, sağladığı yararlar nedeniyle diğer alanlara da yayılacağı belirtilmektedir. Örneğin, ekonomik sektörlerdeki bütünleşme, beraberinde siyasi bütünleşmeyi de teşvik edecektir. Yeni İşlevselcilik kuramı ulusüstü yapılanmalardan yarar sağlanması bağlamında çıkarlarını gözeten aktörler ve aralarındaki etkileşim üzerine vurgu yapmaktadır. Bu tip bir aktör ve etkileşim zemininde ise bütünleşme hareketinin merkezine siyasetçiler, çıkar grupları, siyasi partiler ve hatta hükümetler yerleştirilmekte, bütünleşmenin gelişiminden sorumlu kılınmaktadır. Bu durum kuramın süreç bağlamında bütünleşme üzerine odaklandığına işaret etmektedir.⁹ Dolayısıyla Yeni İşlevselcilik temelde bütünleşmenin derinleşmesine odaklanmakta ve ulusal aktörlerin, eylemlerini ulusüstü kurumların yer aldığı merkeze doğru yönlendirdiğine işaret etmektedir. Kuram çerçevesinde Avrupa bütünleşmesinin daha fazla ülkeyi bünyesine dahil etmesi ise araştırma sorusu haline getirilip açıklanmamıştır.¹⁰

Diğer taraftan, Yeni İşlevselciliğin AB'nin genişleme dalgalarını açıklarken tamamen göz ardı edilebilecek bir kuram olduğunu öne sürmek, içerisinde genişleme dalgalarını açıklarken atıf yapılabilecek bir takım referans noktalarını barındırması nedeniyle mümkün görünmemektedir. Bilindiği üzere, AB'nin Avrupa Komisyonu gibi ulusüstü kurumları birliğin genişleme sürecinde rol oynamaktadır. Yeni İşlevselcilik kuramı da Komisyona bu açıdan rol yüklemektedir. Örneğin, Avrupa Komisyonu ODAÜ'lere yönelik mali yardımların koordinasyonunu sağlamaktadır. Yeni İşlevselciliğe göre Avrupa Komisyonu aslında bu şekilde genişleme sürecini AB'nin karar alma mekanizması içerisindeki gücünü arttırmak amacıyla kullanmaktadır.¹¹ Bunun dışında Yeni İşlevselciliğin genişleme konusuyla ilgili diğer bir bağı da Christopher Preston'un 1997 yılında 'coğrafi yayılma (geographic spill-over)' olmak üzere yeni bir yayılma tipini öne sürmesiyle oluşmuştur. Bu kavram AB politikalarının çevre (komşu) ülkelere yayılması anlamına gelmektedir. Bunun sonucu olarak da diğer devletlerin başarılı olarak gördükleri AB bütünleşmesine dahil olmak isteyecekleri ifade edilmektedir. Bu durumun her komşu ülke için geçerli olmaması ise iddia sahibi yaklaşımın açığını oluşturmaktadır.¹²

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Ernst B. Haas, **Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization**, Standford, CA, Standford University Press, 1964; Ernst B. Haas, **The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces: 1950-1957**, 2nd edition, Standford, CA, Standford University Press, 1968; Eilstrup-Sangiovanni, **Debates on European Integration**, s.90,91; Ben Rosamond, **Theories of European Integration**, New York, Palgrave, 2000, ss.54-65.

¹⁰ Philippe C. Schmitter, "Ernst B. Haas and The Legacy of Neofunctionalism," **Journal of European Public Policy**, Vol: 12, No:2, 2005, s.267.

¹¹ John O'Brennan, "A Social Constructivist Perspective on Enlargement," Levrat, N. and Willa, P. (der.), **EU External Capability and Influence in International Relations**, Instiut Europeene de l'Universite de Geneve and ECPR, Geneva, 2001, s.171.

¹² Ibid., s. 173; Armağan Emre Çakır, **Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kuramları**, İstanbul, Beta Yayınevi, 2001, s.36.

1980'li yılların sonundan itibaren başlayarak günümüze kadar gelen Avrupa bütünleşmesi çalışmalarında AB'nin yönetim modelinin nasıl olması gerektiğine ve bütünleşmenin sosyal ve siyasi sonuçlarına odaklı bir dönemin etkisinin görüldüğü, bu dönemde ulusüstücülük ve hükümetlerarasıcılıktan yeni yönetim modellerine, rasyonaliteden inşacılığa geçiş yapan birçok yeni yaklaşımın öne sürüldüğü belirtilebilir.¹³ Bu bağlamda, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında Avrupa bütünleşmesinde yaşanan duraklama ve bu duraklamanın kuramsal çalışmalara da yansımalarının ardından 1980'lerin sonundan 2000'li yıllara doğru Avrupa bütünleşmesine yönelik kuramsal çalışmaların Liberal Hükümetlerarasıcılık, Çok Düzeyli Yönetişim, Yeni Kurumsalcılık ve Sosyal İnşacı Yaklaşım gibi yeni referans noktaları çerçevesinde şekillendiğinden söz etmek mümkündür.

AB genişlemesinin Andrew Moravcsik'in geliştirdiği rasyonel reflekslere sahip Liberal Hükümetlerarasıcılığa atıfla açıklanıp açıklanamayacağı sorusu olumlu bir cevaba işaret edebilir niteliktedir. Çünkü Liberal Hükümetlerarasıcılık, genişleme hareketinin rasyonel tercihlerle eylemde bulunan hükümetler arasındaki müzakerelerin ve oybirliği ile alınan kararların sonucunda gerçekleştiği tespitinde bulunmaktadır. Moravcsik'in AB genişlemesi konusunda ilk olarak İngiltere'nin üyelik sürecini incelediği görülmüştür. Moravcsik'e göre gerek İngiltere'nin Avrupa Topluluğu'na üyeliği istemesi, gerekse de Topluluk tarafında İngiltere'nin üyeliğine olan karşıtlık ekonomik kaygılara dayanmaktadır. Örneğin, İngiltere tam üyelikle gümrük birliğine dahil olup ticari avantajlar sağlama beklentisine girmiştir. Fransa ise bu konu ile ilgili olarak İngiltere'nin, Topluluğun ortak tarım politikasına karşıt olan duruşu nedeniyle üyeliğine şüphayle yaklaşmıştır.¹⁴

Liberal Hükümetlerarasıcılık Orta ve Doğu Avrupa genişlemesini, geliştirdiği 'pazarlık teorisi' bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Buna göre AB'ye üyelik için başvuran ülkeler müzakere sürecinde üye ülkeler karşısında zayıf bir konumda bulunmaktadır. Bu durum aday ülkelerin AB pazarına ya da sermayesine bağımlı olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla aday ülkeler AB'nin üyelik için öne sürdüğü müktesebata uyum, bütçeden alınacak sübvansiyonların azaltılması gibi koşulları kabul edip Avrupa bütünleşmesinden dışlanmak yerine bütünleşmeye dahil olma yolunu tercih etmektedir. Bu tercih rasyonel bir duruşu temsil etmektedir. Çünkü aday ülkeler bütünleşme dışında kaldıklarında, örneğin, AB'nin üçüncü ülkelere yönelik ithalat kısıtlamalarından zarar görebileceklerdir.¹⁵

Liberal Hükümetlerarasıcılık genişleme konusu çerçevesinde AB üyelerinin tercihlerine ve pazarlık süreçlerine yönelik derin bir çalışma içerisine girmiştir. Buna göre, Frank Schimmelfennig'in belirttiği gibi, üye ülkelerin tercihleri AB

¹³ Wiener ve Diez, **European Integration Theory**, s.7.

¹⁴ Andrew Moravcsik, "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach," **Journal of Common Market Studies**, Vol: 31, No: 4, 1993, ss.473-524; Andrew Moravcsik, **The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, New York, Cornell University Press, 1998, ss.164-220.

¹⁵ Moravcsik, **Preferences and Power in the European Community**, ss.282-290; Wiener ve Diez, **European Integration Theory**, s. 87.

genişlemesinin hızına ve büyüklüğüne göre değişmektedir. Örneğin, ODAÜ'lere yönelik genişleme hareketi AB içerisinde farklı görüşlere yol açmıştır. Üyelerin bir kısmı (Avusturya, Almanya, İngiltere gibi) bu ülkelerin üyeliğini tamamen desteklemiş, bir kısmı (Fransa, İtalya, Belçika gibi) ise suskun kalmış ya da genişlemeyi sınırlandırmaya çalışmıştır. Kurama göre üye ülkelerin AB genişlemesine yönelik tercihleri coğrafi konum, coğrafi yakınlık, ticari ilişkiler, jeopolitik çıkarlar gibi faktörlerle şekillenmiştir. Örneğin, ODAÜ'lerle sınır komşusu olan üye ülkeler bu ülkelerin genişleme kapsamına girmesi fikrini desteklemişlerdir. Diğer ülkeler ise daha sınırlı bir genişleme üzerinde durmuşlardır. İtalya ve Yunanistan genişlemeye temkinli yaklaşmıştır. Çünkü bu genişlemeyle birlikte, AB'nin sosyo-ekonomik yapısındaki gelişmişlik farklarının artması nedeniyle üye ülkelerin Topluluk bütçesinden aldığı yardımların azalması söz konusu olmuştur.¹⁶ Bunun yanında belli sektörlerde üretim yapan üye ülkelerin, aynı sektörlerde uzmanlaşmış aday ülkelerin üyeliğiyle ticari açıdan dezavantajlı konuma gerileyebilecek olmaları gündeme gelmiştir. Buna ek olarak, üye ülkelerle olan coğrafi yakınlık ve asimetric karşılıklı bağımlılık aday ülkeler üzerinde bir nüfuz yaratabilmektedir. Bu da üye ülkenin genişleme hareketine olumlu bakmasına yol açabilmektedir. Örneğin, Almanya'nın ODAÜ'ler üzerinde böyle bir nüfuzla sahip olduğu için genişlemeden yarar sağlaması ve AB karar alma mekanizması içerisindeki desteğini arttırması beklenmiştir.¹⁷ Coğrafi yakınlığa diğer bir örnek olarak ulaşım ve iletişim maliyetlerinin düşecek olması nedeniyle ticaret ve yatırım faaliyetlerinden ekonomik kazanç elde edilmesi gösterilebilir. Tüm bu hususlardan anlaşılacağı gibi, ülkelerin siyasi ve ekonomik bütünleşmenin genişlemesine yönelik tercihleri, birçok faktörün etkilediği kendilerine dönük fayda-zarar hesaplamasına odaklıdır.¹⁸

Liberal Hükümetlerarasıcılık, genişlemeye yönelik yürütülen müzakerelerde çıkar gruplarının, gerek Avrupa Komisyonu'nda gerekse de üye ülke hükümetleri, başka bir deyişle ulusal tercihler üzerinde baskın olduğunu belirtmektedir. Bunun dışında ODAÜ'lerin üye ülkelerle pazarlık güçlerinin olmadığını, üyeliklerine karşı olan ülkeleri bu kararlarından caydırmak için alternatif politikalar geliştiremediklerine işaret etmektedir. Alternatif politikalar geliştirememelerinin altında, bu ülkelerin çıkarlarının AB bütünleşmesine dayanması yatmaktadır.¹⁹

Liberal Hükümetlerarasıcılık yaklaşımı hakkında bu noktaya kadar belirtilen hususlar her ne kadar Avrupa bütünleşmesinin genişlemesiyle ilişkilendirilebilse de, Avrupa Konseyi'nin 1993 yılındaki Kopenhag Zirvesi'nde, ortaklık ilişkisi kurulan

¹⁶ Frank Schimmelfennig, **Liberal Intergovernmentalism**, s. 88.

¹⁷ Heather Grabbe ve Kirsty Hughes, **Enlarging the EU Eastwards**, London, Pinter, 1998, s.5; a.g.e., s. 89.

¹⁸ Andrew Moravcsik, "Federal Ideas and Constitutional Realities in the Treaty of Amsterdam," **Journal of Common Market Studies**, Annual Review, Vol: 36, 1998, s.26; Frank Schimmelfennig, "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union," **International Organization**, Vol: 55, No: 1, 2001, ss.50,53.

¹⁹ Wiener ve Diez, **European Integration Theory**, s. 90.

ülkelerin AB'ye üye olabileceklerini ifade edip onları katılıma hazırlamaya başlamasıyla zayıflamıştır. Çünkü bu açıklamaya kadar üye ülkelerin çıkarları ve tercihlerinin değişmediği ve ulusal aktörler arasında hükümetlerarası pazarlık gücünün asimetrik niteliğinin farklılaşmadığı koşullar dikkate alındığında ODAÜ'lerle ortaklık ilişkisinden genişlemeye niçin kayıldığı sorusuna cevap verilememektedir. Liberal Hükümetlerarasıcılık işte bu noktada genişlemeyi tam olarak açıklama niteliğini kaybetmektedir.²⁰ Aynı zamanda, Liberal Hükümetlerarasıcılık Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu gibi ulusüstü AB kurumlarının, AB politikalarının belirlenmesindeki rollerini gözardı etmiştir. Avrupa Komisyonu'nun aday ülkelerin AB'ye katılım müzakerelerini yürütme, AB'nin genişleme politikasını yönlendirme işlevi ile Avrupa Parlamentosu'nun aday ülkelerin üyeliklerini onaylama vasfı gözardı edilmiştir.²¹

Liberal Hükümetlerarasıcılık çerçevesinde Avrupa bütünleşmesi genişleme hareketlerinin bu derinlikte incelemesi onu, genişleme çalışmalarında dikkate alınacak bir yaklaşım konumuna getirmektedir. Ancak, gözardı edilmemesi gereken husus, bu yaklaşımın genişlemeyi tanımlama çabasının daha çok Avrupa bütünleşmesine entegre olmaya çalışan ülkelerin ve bu ülkelerin üyeliklerini değerlendiren AB ülkelerinin rasyonel tercihlerini ve bu tercihlerin şekillendirdiği tutumlarını, belirlediği modele atıfla irdelemeye odaklandığıdır. Temelde bu yaklaşım da genişlemeyi teknik anlamda analiz edememektedir. Bir başka deyişle, bu çalışmanın başlangıcında belirtilen genişleme tanımlaması kapsamında ifade edilecek olursa, AB'nin anlaşmalar, ortaklıklar ve işbirlikleri gibi normatif bağlar temelinde, birliğe üye olmayan ülkelerle kurduğu siyasi, ekonomik ve sosyal bağların zaman içerisinde nasıl bu ülkelere yayıldığı ve onların eylem ve ilişkilerini normatif bir biçimde şekillendirmeye başladığı açıklanamamaktadır.

Bu noktaya kadar ele alınan kuramsal çalışmalar Avrupa bütünleşmesini doğal olarak uluslararası ilişkiler disiplininin gelen yaklaşımlar çerçevesinde incelemiş ve bu yaklaşımlar temelinde açıklamalar getirmeye çalışmıştır. Fakat Avrupa bütünleşmesi zamanla gerek genişleme gerekse de derinleşme anlamında daha da büyüyerek kurumsal yapıların da artık inceleme konusu haline gelmesini gerekli kılmıştır. Bir başka deyişle, ulusüstü yapılanmanın unsurları ve bu unsurların bütünleşme sürecindeki etkilerini incelemenin yanında, bütünleşme süreci kapsamındaki siyasi, ekonomik ve sosyal politikaların hangi kurumsal düzlemlerde gerçekleştiği ve bunun yerel, ulusal ve ulusüstü düzeylerdeki etkilerinin ne olduğu önem kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Avrupa bütünleşmesi konusunda yürütülen çalışmalar, daha geniş kapsamlı yaklaşımlar sunabilmek için son zamanlarda Simon Hix, Beate Kohler-Koch, Fritz W. Scharpf gibi bazı bilim insanları öncülüğünde yönetim kavramına ağırlık verilmiş ve Çok Düzeyli Yönetim yaklaşımı ve Yeni Kurumsalcılık etrafında şekillendirilmiştir.

²⁰ Schimmelfennig, *The Community Trap*, s.57,58; Schimmelfennig, *Liberal Intergovernmentalism*, s.90.

²¹ Lee Miles, *Theoretical Considerations*, s.258; Daniel Wincott, "Institutional Interaction and European Integration: Towards and Everyday Critique of Liberal Intergovernmentalism," *Journal of Common Market Studies*, Vol: 33, No: 4, 1995, ss.598,599.

AB genişlemesine Çok Düzeyli Yönetişim Yaklaşımı açısından bakıldığında ise, genişlemenin nedenlerini açıklamaktan ziyade, AB yönetişimi, kurumsal gelişimi ve üyelik başvurusunda bulunan ülkelerin yönetim yapısı üzerinde ne gibi sonuçlara yol açtığına değerlendirildiği görülmektedir. Buna göre, ODAÜ'lerin AB'ye dahil olmalarının, Birlik içerisinde ekonomik kalkınma seviyesi, yönetim yapıları, siyasi fikirler, parti sistemleri bağlamında heterojenliğe yol açacağı ileri sürülmektedir. Çok Düzeyli Yönetişim AB'de karar alma ve uygulama sürecinde devletler yanında ulusal, ulusaltı, ulusüstü ve uluslararası düzeyde birçok siyasi ve sosyal aktörün yer aldığı; politikaların oluşturulmasında dış ilişkiler, iç piyasa, tarım ve çevre gibi konuların aktörler tarafından farklı şekilde ele alındığı; AB'nin karar alma mekanizmasında devletler ya da devlet dışı aktörler arasında bir hiyerarşinin olmadığını belirtmektedir.²² Bu koşullar altında, genişleme kararı AB açısından politikaların oluşturulmasında, Birliğin yasal yapısında, yönetişiminde zorluklara sebep olacaktır. Çünkü genişlemenin ardından AB'ye üye ülke sayısının artması ülkelerin tercihlerinin daha da farklılaşmasına yol açacak, karar alma ve uygulama sürecine birçok aktör dahil olacaktır. Böylece de Konsey'de uyumun sağlanması, karar ve hükümlerin uzlaşıyla belirlenmesi zorlaşacaktır.²³ AB, topluluk ilkesinden kayıp daha özerk bir yapılanmaya yönelebilecektir. Politikaların nasıl düzenleneceği üzerine rekabet artabilecektir. Çok Düzeyli Yönetişim perspektifinden bakıldığında genişleme sonucunda heterojenliğin artması ve özerklik karşısında topluluk vurgusunun azalması, yetkinin parlamentolar yerine yürütme gücüne kaymasına yol açabilecektir. Bu koşullar altında alınan siyasi kararlar demokratik yöntemlerle kontrol edilemeyebileceğinden, sonuçta demokrasi ve sorumluluk ilkeleri açısından sorunlu bir durum ortaya çıkabilecektir.²⁴

Uluslararası alandaki örgütlenmeler içerisinde güçlü bir kurumsallaşma örneği olan AB'nin genişleme hareketleri Yeni Kurumsalcılığın da araştırma alanı içerisine girmiştir. Genişleme konusuna geçmeden önce belirtmek gerekirse, Yeni Kurumsalcılık, içerisinde Sosyolojik Kurumsalcıları, Tarihsel Kurumsalcıları ve Rasyonel Tercihli Kurumsalcıları barındırmaktadır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda Mark Pollack, Peter A. Hall, Rosemary C. R. Taylor, Geoffrey Garrett, Paul Pierson gibi düşünürlerce ele alınan ve gelişen bu üç kurumsalcılık akımı kurumsalcılığın temellerini oluşturmaktadır.²⁵ AB'nin 1990'larda, üye ülkelerin karşı karşıya kalabileceği bütçesel ve idari sorunlara rağmen niçin on iki yeni üye ile genişleme müzakerelerini başlattığı,

²² Markus Jachtenfuchs ve Beate Kohler-Koch, "Governance and Institutional Development," içinde Antje Wiener ve Thomas Diez (ed.), **European Integration Theory**, Oxford, Oxford University Press, 2004, ss.97-114; John Peterson ve Elizabeth Bomberg, **Decision Making in the European Union**, Basingstoke, UK, Macmillan, 1999; Simon Hix, "CP, IR and the EU! A Rejoinder to Hurrell and Mennon," **West European Politics**, Vol: 19, No: 4, 1996, ss.802-804.

²³ Jachtenfuchs ve Kohler-Koch, a.g.e., s. 112.

²⁴ A.g.e., ss.112,113; Fritz W. Scharpf, "Notes Toward a Theory of Multilevel Governing in Europe," **Scandinavian Political Studies**, Vol: 24, No: 1, 2001, ss.9-12.

²⁵ James G. March ve Johan P. Olsen, "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life," **American Political Science Review**, Vol: 78, No: 3, 1984, ss.734-749; Peter A. Hall ve Rosemary C. R. Taylor, "Political Science and the Three New Institutionalisms," **Political Studies**, Vol: 44, No: 5, 1996, ss.936-957.

AB'nin niçin aday ülkeler karşısında üstün pazarlık gücüne sahip olduğu halde ülkeler ile uzlaşmaya gitmeye istekli olduğu gibi sorulara ağırlıklı olarak Sosyolojik Kurumsalcılar ilgi göstermişlerdir. Tarihsel Kurumsalcılar, Orta ve Doğu Avrupa'daki reform süreci ile ilgilenmiş, Rasyonel Tercihli Kurumsalcılar ise genişlemenin AB kurumları üzerine etkilerini tahmin etmeye çalışmışlardır.²⁶ Yeni Kurumsalcılık temelinde AB genişlemesine yönelik tartışmalar ağırlıklı olarak rasyonel ve sosyolojik yaklaşımlar etrafında yürütülmüştür. AB'nin ODAÜ'lerin üyelik başvurularını kabul edip müzakerelere başlama kararı birçok Sosyolojik Kurumsalcıyı Avrupa bütünleşmesinin rasyonel açıklamalarını sorgulamaya itmiştir. Rasyonel Tercihli Kurumsalcılık AB üyelerinin, büyük ekonomik maliyetleri olmasına rağmen, AB genişlemesini niçin ve nasıl kabul ettiklerini açıklayamamaktadır. Dolayısıyla bu karar, ilkelere, ortak norm ve değerlere, AB'nin kolektif kimliğine, kültürel faktörlere atf yapılmadan açıklanamayacak bir konuma yerleşmektedir.²⁷ Sosyolojik Kurumsalcılığa göre AB demokrasi, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü, çoğulculuk, piyasa ekonomisi gibi liberal ilkeler temelinde kurulmuştur. Genişleme hareketi de bu ilkeler temelinde yönlendirilmekte ve gerçekleştirilmektedir. Çünkü genişleme politikasını yürüten Avrupa Komisyonu gibi kurumsal aktörler genişlemeyi liberal ilkeleri gözönünde bulundurarak şekillendirmektedir. Aday ülkelerle üye ülkeler arasında değer ve normların paylaşımı aday ülkelerin Birliğe kabul edilmesi için gerekli ve yeterlidir.²⁸

Diğer taraftan Rasyonel Tercihli Kurumsalcılar, AB genişlemesini açıklamaya yönelik tartışmalarda gerek üye olsun gerek aday olsun her ülkenin kendi çıkarını gözettiğini, fayda-zarar hesaplaması yaptığını öne sürmektedir. Sonuçta da rasyonel bir şekilde hareket edilip fayda odaklı bir tutum belirlenerek genişlemenin maliyetinin düşürülmesi üzerinden pazarlık ve müzakerelerin yürütüldüğünü vurgulamaktadır. Buna etken olarak da, yeni üye olarak kabul edilen her ülkenin AB'nin kurumlarının yeniden düzenlenmesini, mali yardımların sağlanmasını, Birlik politikalarının ve karar alma mekanizmasında üyelerin ağırlığının değişmesini gerektirdiği, bunun da mevcut üye ülkelere maliyeti olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda, genişlemenin, Birlik içerisindeki uzlaşma zeminini de zayıflatabileceği gözönünde bulundurulmaktadır. Aday ülkelerin iç politikalarında AB'ye uyum bağlamında düzenlemeler yapacak olması, siyasi karar alma egemenliğini paylaşacak olması ve bunun da onlar açısından maliyet doğurması beklenmektedir.²⁹

Avrupa bütünleşmesine yönelik kuramsal yaklaşımlar ve AB genişlemesi kapsamında bu çalışmada ele alınacak son yaklaşım Sosyal İnşacılık'tır. Bu noktaya kadar incelenen kuramsal yaklaşımların dayandığı rasyonel zemin bu noktadan sonra irrasyonel temele kaymaktadır. Çünkü Sosyal İnşacılıkla birlikte rasyonel tercihlerden

²⁶ Mark A. Pollack, "The New Institutionalisms and European Integration," Wiener ve Diez, a.g.e., s.151.

²⁷ A.g.e., s.152; Schimmelfennig ve Sedelmeier, **Theorizing EU Enlargement**, s. 512,513.

²⁸ **Schimmelfennig, The Community Trap**, s. 59,60,61; Schimmelfennig ve Sedelmeier, a.g.e., s.508,509.

²⁹ Schimmelfennig ve Sedelmeier, **Theorizing EU Enlargement**, s.510-513; Pollack, a.g.e., s. 152-153.

ziyade değer ve normların şekillendirdiği aktör davranışları uluslararası alanda temel belirleyici olmaktadır.

Avrupa bütünleşmesine yönelik çalışmaların rasyonel zeminde yaşanan kaymayla birlikte yeni bir boyut kazanması, 1990'lı yıllarda, Alexander Wendt, Jeffrey Checkel, Thomas Christiansen, Martha Finnemore, John Ruggie gibi öncülerin yazılılarıyla ağırlığı giderek artan Sosyal İnşacı yaklaşımın etkisiyle gerçekleşmiştir. Sosyal İnşacılık Avrupa bütünleşmesini açıklamak için doğrudan ODAÜ'lere yönelik genişleme sürecini temel dayanak noktası olarak almıştır. Sosyal İnşacılık genişleme sürecini materyal çıkarlar, davranışlar üzerinden değil, ilgili aktörlerin değer ve normların şekillendirdiği tutum ve davranışları ile sosyal etkileşimlerden doğan sosyal öğrenme temelinde açıklamaya çalışmaktadır. Fakat materyal çıkarlar da tamamen yok sayılmış olmayıp, sadece temel belirleyicilikleri ortadan kalkmıştır. Ortak kültür, ortak tarih, Avrupa Kimliği, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, piyasa ekonomisinin varlığı gibi değer ve normlar AB ülkelerinin, genişleme sürecini değerlendirmelerinde temel çıkış noktalarını oluşturmaktadır. ODAÜ'lerin AB'ye üye olabilmeleri için başlatılan süreç de bu değer ve normların etkisiyle yürütülmüştür.³⁰ Üye ülkelerin ya da aday ülkelerin genişlemeye olumlu yaklaşımları taraflardaki topluluk algısının derecesine bağlıdır. Aday ülkeler kendilerini AB'nin değer ve normları ile tanımlayıp onları paylaştıkları takdirde üye ülkeler de bu ülkeleri genişlemeye dahil edecek ve genişleme süreci hızlanacaktır.³¹

Sosyal İnşacı Yaklaşım, AB genişlemesini norm ve değerler ile sosyal etkileşimin belirleyiciliği temelinde oturtup genişlemenin mevcut diğer tetikleyicisi olan rasyonel faktörleri gözardı ettiği için eleştiriye açık hale gelmektedir.³² Bu açığı Frank Schimmelfennig, AB'nin genişlemesine yönelik alınan kararlarda materyal çıkarlara dayalı tercihler ve bu tercihler üzerinden yürütülen pazarlıklar sonucunda oluşan politikalar ile kolektif kimlik, norm ve değerler temelinde oluşturulan politikalar arasında kurulacak bağ ile aşma gereğini öne sürmüştür. Dolayısıyla Sosyal İnşacılık, ODAÜ'lerin AB'ye üye olma isteklerinin siyasi reformlar gerçekleştirmek, sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirmek, güvenlik konusunda kazanımlar elde etmek gibi rasyonel ve materyal beklenti ve çıkarlara da dayandığını ele almamaktadır. Bu şekilde de genişleme dalgalarını açıklama potansiyeli zayıflamaktadır. Bu zayıflık üye ülkelerin, eylemlerini gerçekleştirirken rasyonel beklentileri karşılamayı istemeleri durumu için de geçerli olmaktadır.

³⁰Schimmelfennig ve Sedelmeier, a.g.e., ss.513-515; Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics," *European Journal of International Relations*, Vol: 3, No: 3, 1997, s.319; Christiansen, Jorgensen ve Wiener, *The Social Construction of Europe*, s.529-531; Checkel, *Social Construction and Integration*, s.548-551; Açıkmeşe, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi*, ss.26-27.

³¹ Schimmelfennig ve Sedelmeier, *op.cit.*, s.513.

³² Schimmelfennig, *The Community Trap*, s.62.

AB Genişlemesinin Kuramsal Eksikliği

Ağırlıklı olarak AB bütünleşmesine, bütünleşmenin sonuçlarına ve Birliğin siyasi sistemine odaklanan ve Birlik ile üçüncü ülkeler arasındaki ilişkileri derinlemesine ele almayan kuram ve yaklaşımlar AB genişlemesini bir kuram veya yaklaşım üzerinden açıklama olanağını ortadan kaldırmaktadır. Genişlemenin açıklanabilirliği ancak farklı kuram ve yaklaşımların birlikte değerlendirilmesiyle mümkün hale gelebilecektir. Yaklaşımları birbirinden farklı olan rasyonel ve inşacı argümanlar tek başlarına ele alındıklarında AB genişlemesini sınırlı ölçüde açıklamakta, açıklayamadıkları hususlar da eleştiriye açık noktaları oluşturmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, rasyonel bakış açısı, doğası gereği genişlemeyi tetikleyen kolektif kimlik faktörünü, norm ve değerleri gözardı etmekte, inşacı yaklaşım da (her ne kadar karar alma mekanizmalarındaki etkilerini inkar etmese de) materyal çıkarılara, fayda-zarar hesaplamalarına açıklamalarında yer vermemektedir. AB genişlemesini kuramsal temelde açıklamaya yönelik güncel çalışmalar da bu iki kategorinin temel varsayımlarını uzlaştırmaya çalışmaktadır. Böylece farklı yaklaşımların birbirlerini tamamlayarak genişlemeyi daha kapsamlı bir şekilde açıklamaları için uygun bir zemin hazırlanmaktadır.

Avrupa genişlemesini, farklı kuram ve yaklaşımların katkılarını gözönünde bulundurarak açıklama eğiliminde olan Frank Schimmelfennig, rasyonel ve inşacı yaklaşımlar arasındaki tartışmanın AB'nin ODAÜ'lere yönelik genişleme kararıyla bir soruna dönüştüğünü ifade etmektedir.³³ Çünkü rasyonel bir fayda-zarar hesaplaması genişlemenin maliyetli olup gerçekleştirilmemesi gerektiğine işaret etmekte; inşacı yaklaşım da genişlemenin paylaşılan liberal değer ve normlar temelinde gerçekleştiğini öne sürerek, ODAÜ'lerin katılımlarına yönelik kararın alınması sürecindeki pazarlık aşamasını anlamlandıramamaktadır. Schimmelfennig'e göre AB üyelerinin genişlemeye yönelik tercihleri ve müzakere süreçleri rasyonel bakış açısıyla uyum gösterse de, genişleme kararı sadece fayda-zarar hesaplamasıyla ve ülke tercihleriyle açıklanamaz.³⁴ Bu noktada Schimmelfennig "söylemsel eylem (rhetorical action)"³⁵ kavramını geliştirmiştir. Böylece rasyonel ve inşacı görüşler AB genişlemesini açıklamak için bir araya getirilmiştir.

İki bakış açısının dolduramadığı boşluğu ikisi arasında ortak bir bağ kurarak doldurmaya çalışan Schimmelfennig'e göre rasyonel siyasi aktörler tutum, tercih ve eylemlerinin meşruiyetini sağlamak için ortak değer ve normları dikkate almak durumundadırlar. Meşruiyet hangi siyasi amaç ve programların kabul edilebilir olduğunu belirlemektedir. Bu kabul edilebilirlik değer ve normlar üzerinden sağlanmaktadır. Bu şekilde değer ve normlar aslında aktörlerce kendi çıkar ve hedefleri doğrultusunda kullanılmaktadır.³⁶ Bu şekilde tanımlanan söylemsel eylem kavramı AB genişlemesine indirgenildiğinde şu sonuç çıkmaktadır: AB içerisinde, genişleme taraftarı

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Schimmelfennig, *The Community Trap*, s.48.

³⁴ *Ibid.*, s.48,62,63.

³⁵ *Ibid.*, s.62.

³⁶ *Ibid.*, s.62,63.

olan üye ülkeler bu tercihlerini Birliğin bütünlüğü, kolektif kimliği, liberal değer ve normları üzerinden meşrulaştırmaktadır. Genişlemeyi sınırlandırmak isteyen ülkeler de bu şekilde kararlarını değiştirmeye yöneltilmektedir. Bunda da başarılı olunmaktadır. Çünkü aksi halde bu ülkeler dahil oldukları topluluğun norm ve değerleriyle çatışır konuma düşeceklerdir.³⁷

Söylemsel eylem aday ülkeler-ODAÜ'lerce de aynı şekilde ele alınmaktadır. Buna göre ODAÜ'ler AB'ye katılım iddialarını güçlendirmek için Birliğin değer ve normlarının öngördüğünün aksine, önceki adaylara yönelik tutumu ile bu ülkelere yönelik tutumu arasında tutarsızlığın olduğunu ileri sürmektedir. Yine bu ülkeler Avrupa kimliğini kullanarak kendi üyeliklerini Avrupa'nın bölünmüşlüğüne üstesinden gelme yolu olarak göstermektedir. Bunun yanında, katılım süreci işlemediği takdirde kendi siyasi ve ekonomik reformlarını gerçekleştiremeyeceklerini, tam üyeliğin liberal demokrasi ve liberal ekonomi yönündeki reformları garanti altına alacağını vurgulamaktadır. Böylece gerek üye ülkeler gerekse de aday ülkeler norm ve değerler temelinde geliştirdikleri iddialarını stratejik bir şekilde kullanmaktadır.³⁸ Burada norm ve değerler inşacı yaklaşıma işaret ederken, stratejik kullanım da rasyonel yaklaşıma göndermede bulunmaktadır. Schimmelfennig'in ODAÜ genişlemesi bağlamında aslında gerek üye ülkelerin gerekse de aday ülkelerin rasyonel davrandığı, bu davranışlarını da ortak kimlik, paylaşılan norm ve değerler temeline dayanan söylemlerle desteklediği ya da haklı çıkardığı sonucuna ulaşmaktadır.

Ancak, Schimmelfennig'in genişlemeyi açıklama çabasında norm ve değerleri rasyonel tercihler ve çıkarlara ulaşmada adeta bir aracı konumuna yerleştirdiği görülmektedir. Bununla beraber kararların alınmasında rasyonel bakış açısına ağırlık verdiği izlenimine yol açmaktadır. Bu da rasyonel ve inşacı bakış açılarının hangi ağırlıkta genişlemeyi açıklayıcılık niteliğine sahip olduğu sorusunu akla getirmektedir.

Helene Sjursen'e göre AB genişlemesinde norm ve değerlerin önemli bir yeri vardır. Genişleme kararında norm ve değerler sadece araç olarak kullanılmamaktadır. Ülkeler ya da siyasi karar alıcıların kimliğini, bakış açılarını ve tercihlerini oluşturmaktadır. Ortak kimlik, ortak tarih, siyasi değerler, 'biz' duygusu ODAÜ'lere yönelik genişlemenin temel dinamikleridir. Sjursen'e göre genişleme kararı, bir topluluğun parçası olmanın gerektirdiği görev ve sorumlulukların sonucudur. Fakat bu bakış açısı, genişleme kararında ülkelerin, çıkar ve tercihleri doğrultusunda fayda sağlama beklentilerini de, açıklayıcı bir boyut olarak gözönünde bulundurmaktadır.³⁹

AB'nin yakın zamandaki genişlemesi farklı bakış açıları arasında bağ kuran bu tartışmalar temelinde açıklanabilir. Bir başka deyişle açıklama rasyonel tercihler ve sosyal inşacı yaklaşım etrafında şekillenmelidir. Çünkü genişlemeyi açıklama çabalarını sadece bir perspektiften yürütmek, içerisinde birçok faktörü barındıran ülke tercihleri ve

³⁷ *Ibid.*, s.73,76,77.

³⁸ *Ibid.*, s.62,68-70.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Helene Sjursen, "Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU's Enlargement Policy," *Journal of Common Market Studies*, Vol: 40, No: 3, 2002, s. 492-501.

kararlarına geniş kapsamlı bir açıklama getiremeyecektir. Konunun bir boyutuyla ele alınıp diğer boyutunun göz ardı edilmesine yol açacaktır. Literatürdeki tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, açıklamalarda hangi yaklaşıma ağırlık verilmesi gerektiği ise belirsizdir. Bu durum, daha önce açıklandığı üzere, AB'nin, genişleme sürecine dahil ettiği ülkelere yönelik farklı tutumlar sergilemesine ve iki yaklaşıma da ülkelerin koşullarına göre çeşitli oranlarda yer vermesine bağlanabilir. Ancak genişlemeye yönelik açıklamalarda dikkat edilmesi gereken husus hangi yaklaşımın öne çıktığı olmamalıdır. Sosyal inşacı yaklaşım genişlemenin AB açısından fikirsel olarak ideal temellerini açıklarken rasyonel yaklaşım ise genişleme kararının pratikte nasıl alındığına, niteliğinin nasıl belirlendiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla iki yaklaşım şekli temelde farklı işlevleri yerine getirmektedir. AB genişlemesini açıklarken de bu faktörü gözönünde bulundurmak yerinde olacaktır. Genişlemenin kuramsal temele dayandırılmasının yeterli olabilmesi için onu açıklamaya yönelik bir kurama AB'ye üyelik koşullarını, sürecini, usullerini, hem üye ülkeler hem de aday ülkeler açısından genişleme sürecini, tüm genişleme eylemlerinin AB üzerindeki etkisini kapsama niteliği kazandırılması gerekmektedir. İlgili çalışmaların bu sorumlulukla oluşturulması, kuram ve yaklaşımların birbiriyle uyumsuz olmadıkları da gözönünde bulundurulduğunda genişleme konusunun farklı yönlerine ışık tutacaktır.

Sonuç

Genişleme, AB'nin üye olma potansiyeline sahip üçüncü ülkelerle işbirliği ve ortaklık ilişkisiyle başlayıp katılımı sonuçlandırdığı ve çevresinde en etkili biçimde kullandığı önemli bir dış politika aracıdır. Bunun yanında, farklı siyasi, ekonomik ve sosyal özellikler taşıyan ülkelerin, istikrar ve refahı sağlama maliyetinin tüm üye ülkelere paylaşılarak tek çatı altında bir araya getirilip, kültürel ve bölgesel farklılıkların ortak bir yaşam ve politika alanında buluşturulmasına yönelik geniş çaplı bir meseledir. Bu çalışmada genişlemenin, AB için öneminden hareketle, açıklanabilirliğinde bütünleşme kuramlarına ne derecede atfı yapılabileceği, başka bir deyişle bütünleşme kuramlarının genişleme hareketleri karşısında ortaya çıkan boşlukları üzerinde durulmuştur.

AB genişlemesinin, mevcut koşullar altında bir kuram veya yaklaşıma referansla açıklanmasının mümkün olmadığı ifade edilebilir. Genişlemenin nasıl açıklanabileceği sorusuna verilebilecek cevap ise farklı bütünleşme kuramları ve yaklaşımların öngörülerini ışığında yapılabilecek bir açıklamaya işaret etmektedir. Aksi halde genişlemeyi açıklama çabaları sadece bir bakış açısına bağlı kalmış olacak ve içerisinde birçok faktörü barındıran ülke ve diğer siyasi, ekonomik ve sosyal aktör tercihleri ve kararlarına geniş kapsamlı bir açıklama getiremeyecektir.

Rasyonel ve inşacı bakış açısının dolduramadığı boşluğu ikisi arasında ortak bir bağ kurarak doldurmak için rasyonel siyasi aktörlerin tutum, tercih ve eylemlerinin meşruiyetini sağlamada ortak değer ve normların dikkate alınması gerekmektedir. Fakat buradan genişleme kararında norm ve değerlerin sadece meşruiyet sağlayıcı birer araç olarak kabul edildiği anlamı da çıkmamalıdır. Norm ve değerler ülkeler ya da siyasi karar alıcıların kimliğini, bakış açılarını ve tercihlerini oluşturmaktadır. Ortak kimlik,

ortak tarih, siyasi değerler örneğin ODAÜ'lere yönelik genişlemenin temel dinamikleridir. Genişleme kararı da, bir topluluğun parçası olmanın gerektirdiği görev ve sorumlulukların sonucudur. Genişleme kararında ülkelerin, çıkar ve tercihleri doğrultusunda fayda sağlama beklentileri de gözönünde olmalıdır.

Avrupa bütünleşmesi çalışmaları ile ilgili kuramsal gelişmelerin iyi durumda olduğu ifade edilebilir. Ancak, bütünleşmenin farklı yönlerine ve üçüncü ülkelere yönelik olarak gerektirdiği açılımlara ışık tutabilmek için, kuramsal tartışmaların daha da geliştirilerek sürdürülmesine ve birbirleriyle uyumlaştırılmasına duyulan ihtiyaç kendisini giderek hissettirmektedir. Bu bağlamda, genişleme sürecinin muhatabı olan ülkeler üzerinde bu sürecin gerektirdiği düzenlemeleri belirleyen kural ve normların nasıl kurumsallaştığı, ilgili aktörlerin eylem ve etkileşimlerini nasıl şekillendirdiği soruları irdelenmesi gereken temel hususlar halini almaktadır.

Kaynakça

- Emanuel ADLER, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics," **European Journal of International Relations**, Vol: 3, No: 3, 1997, s.319-363.
- Sinem Akgül AÇIKMEŞE, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi," **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, No 1, 2004, s.1-32.
- Jeffrey CHECKEL, "Social Construction and Integration," **Journal of European Public Policy**, Vol: 6, No: 4, 1999, s.545-560.
- Thomas CHRISTIANSEN, Knud Erik JORGENSEN ve Antje WIENER, "The Social Construction of Europe," **Journal of European Public Policy**, Vol: 6, No: 4, 1999, s.528-544.
- Dimitris N. CHRYSOCHOOU, **Theorizing European Integration**, Sage Publications, London, 2001.
- Armağan Emre ÇAKIR, **Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kuramları**, İstanbul, Beta Yayınevi, 2001.
- Mette EILSTRUP-SANGIOVANNI, **Debates on European Integration**, New York, Palgrave Macmillan, 2006.
- Heather GRABBE ve Kirsty HUGHES, **Enlarging the EU Eastwards**, London, Pinter, 1998.
- Ernst B. HAAS, **The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces: 1950-1957**, 2nd edition, Standford, CA, Standford University Press, 1968.
- Ernst B. HAAS, **Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization**, Standford, CA, Standford University Press, 1964.
- Peter A. HALL ve Rosemary C. R. TAYLOR, "Political Science and the Three New Institutionalisms," **Political Studies**, Vol: 44, No: 5, 1996, s.936-957.

- Simon HIX, "CP, IR and the EU! A Rejoinder to Hurrell and Mennon," **West European Politics**, Vol: 19, No: 4, 1996, s.802-804.
- Markus JACHTENFUCHS ve Beate KOHLER-KOCH, "Governance and Institutional Development," içinde Antje Wiener ve Thomas Diez (ed.), **European Integration Theory**, Oxford, Oxford University Press, 2004.
- Joseph JUPILLE, James A. CAPORASO ve Jeffrey T. CHECKEL, "Integrating Institutions: Rationalism, Constructivism and the Study of the European Union," **Comparative Political Studies**, Vol: 36, No: 7, 2003, s.7-40.
- James G. MARCH ve Johan P. OLSEN, "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life," **American Political Science Review**, Vol: 78, No: 3, 1984, s.734-749.
- Lee MILES, "Theoretical Considerations", Neill Nugent (ed.), **European Union Enlargement**, New York, Palgrave Macmillan, 2004.
- David MITRANY, "A Working Peace System; An Argument for the Functional Development of International Organization," içinde David Mitrany, **The Functional Theory of Politics**, London, Martin Robertson, 1975.
- Andrew MORAVCSIK, **The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, New York, Cornell University Press, 1998.
- Andrew MORAVCSIK, "Federal Ideas and Constitutional Realities in the Treaty of Amsterdam," **Journal of Common Market Studies**, Annual Review, Cilt: 36, 1998, s.13-38.
- Andrew MORAVCSIK, "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach," **Journal of Common Market Studies**, Vol: 31, No:4, 1993, s.473-524.
- John O'BRENNAN, "A Social Constructivist Perspective on Enlargement," Levrat, N. and Willa, P. (der.), **EU External Capability and Influence in International Relations**, Instiut Europeene de l'Universite de Geneve and ECPR, Geneva, 2001.
- John PETERSON ve Elizabeth BOMBERG, **Decision Making in the European Union**, Basingstoke, UK, Macmillan, 1999.
- Mark A. POLLACK, "The New Institutionalisms and European Integration," Antje Wiener, ve Thomas Diez, **European Integration Theory**, New York, Oxford University Pres, 2004.
- Ben ROSAMOND, **Theories of European Integration**, New York, Palgrave, 2000.
- Fritz W. SCHAPF, "Notes Toward a Theory of Multilevel Governing in Europe," **Scandinavian Political Studies**, Vol: 24, No: 1, 2001, s.1-26.
- Philippe C. SCHMITTER, "Ernst B. Haas and The Legacy of Neofunctionalism," **Journal of European Public Policy**, Vol: 12, No: 2, 2005, s.255-272.

- Frank SCHIMMELFENNIG, “The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union,” **International Organization**, Cilt 55, No 1, 2001, s. 47-80.
- Frank SCHIMMELFENNIG ve Ulrich SEDELMEIER, “Theorizing EU Enlargement: Research, Focus, Hypotheses, and The State of Research,” **Journal of European Public Policy**, Vol: 9, No: 4, 2001, s. 500-528.
- Helene SJURSEN, “Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU’s Enlargement Policy,” **Journal of Common Market Studies**, Vol: 40, No: 3, 2002, s. 491-513.
- Altiero SPINELLI, **For a Free and United Europe. A Draft Manifesto**, (Edizioni del Movimento Italiano per la Federazione Europe.
- Antje WIENER ve Thomas DIEZ, **European Integration Theory**, New York, Oxford University Press, 2004.
- Daniel WINCOTT, “Institutional Interaction and European Integration: Towards and Everyday Critique of Liberal Intergovernmentalism,” **Journal of Common Market Studies**, Vol: 33, No: 4, 1995, s. 597-609.